

Balázs Géza

Kuruc dalok – egy korai szövegkritikai vizsgálat

Thaly Kálmán „leleplezése”

Thaly Kálmán íróról, történészről sematikus és hamis kép él a köztudatban. Leginkább azt tartják róla, hogy nemcsak gyűjtött, hanem hamisított is kuruc népdalokat. A hamisítás vádja a halála után ragadt rá, és lemoshatatlannak tűnik. Ám a „hamis” kuruc dalok ügye ennél bonyolultabb. Thaly valóban gyűjtött, azután – a korban szokásos módon – javított, átírt és ihletetten írt is saját kuruc dalokat. Azután kiderült, hogy néhány gyűjtött és közölt kuruc dal, amelyet forrásmegjelöléssel is ellátott, nem található meg azokon a helyeken (könyvtárakban). Thaly valószínűleg játszott, tréfálkozott a filológusokkal. Figyelmes olvasóit azonban rávezette a turpisságra. Kurucos tárgyú archaizáló verseit 1903-ban *Kuruczvilág* címmel adta ki. Az előszóban így vall: „a kurucz versekkel (...) nagy szeretettel és legbehatóbban foglalkozva, – egészen beleéltem magamat a kurucz költészet szellemébe és modorába; a mire önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg kedvet kaptam a nevezett korszak (...) egyes regényesebb vonatkozású – mozzanatának költői alakú (...) feldolgozására (...)” (Thaly 1903: 38.). Tudni kell, hogy a 19. század végén még nem volt követelmény a pontos adatközlés: belefért az átdolgozás, javítás, átköltés is. Így járt el Benedek Elek, de például Arany László is az ún. *Eredeti népmesék* kiadásakor.

Thaly részben a kor szellemében és módszerével gyűjtött, átdolgozott és költött. Nem hamisak tehát a dalai. De rejtélyesek. Személyiségének egy darabját rejtette el bennük.

A történészek-irodalomtörténészek találó módon nevezték el Thaly verseit. Mondják áttulajdonított, álarcos, régieskedő (Riedl Frigyes), magálcázó (Borbély Margit) költeménynek. Az eljárása pedig: fordított plágium vagy kontraplágium (Riedl), ami azt jelenti, hogy nem „eltulajdonított”, hanem „alkotott” (a kurucok nevében). R. Várkonyi Ágnes (1961) szerint: nem lopott szöveget, hanem alkotott másnak. Cseh Zoltán (2013) kosztümös (maszkos) identitást, sőt „arclopást” említ.

Benkő Krisztián irodalomtörténész felhívta a figyelmet arra, hogy Thaly önmagát leleplezte, csak erre korábban nem figyeltek föl: „E sorok szerzőjének (ti. Benkő Krisztiánnak) 2005-ben tett filológiai felfedezése, hogy Thaly Kálmán A kölesdi harczról című költeménye már szerepelt a szerző 1909-ben megjelent *Kuruczvilág* című saját műveiből összeállított verseskötetében, vagyis ő maga leleplezte le szerzőségét egy ballada kapcsán a halála után megindult hamisításai vádak előtt” (Benkő 2009). Cseh (2013) is megemlíti ugyanezt: „A kölesdi harczról című alkotását előbb hiteles forrásként jelentette meg, majd felvette saját verseskötetébe. Ezt a

»malórt« aligha lehet úgy magyarázni, mint önleplező gesztusként.”

A hamisítás vádjá azonban elfedte azt a fontos tény, hogy Thaly Kálmán tudományos pályája melletti művészi nagysága három tényezőben foglalható össze: tehetséges költő, tehetséges archaizáló és tehetséges rejtőzködő. Közéleti tevékenységének fénypontja pedig az, hogy felkutatta és hazahozta Rákóczi hamvait.

Jelen írás egyetlen dologra összpontosít: milyen filológiai, nyelvészeti, pszichológiai érvekkel igyekeztek vallatóra fogni a Thaly Kálmán-költeményeket, merthogy ezek a módszerek mind az irodalmi szövegkritika, mind pedig az igazságügyi nyelvészet számára egyfajta kiindulópontot jelentenek.

A „kuruc dalpör” kapcsán az elmúlt több mint száz évben sokféleképpen ítélték el, majd pedig részben-egészben mentesítették az ítélet alól Thaly Kálmánt. A „pört” közvetlenül Thaly halála (1909) után Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes indította el (R. Várkonyi 1961: 327–331.). Tolnai Vilmos (1913) filológiai eljárással kiderítette, hogy „a Thaly által közölt kuruc balladák szövege nem eredeti, hanem Thaly által erősen javított”, egyúttal „sűrített kurucságról” beszél. Riedl Frigyes (1913) megállapította, hogy a tíz legszebb kuruc ballada „nemcsak kéteshiteű, de utánzat”, Riedl később „szárnyra kelt szavaival”: áttulajdonítás. Ezek a következők: *Esztergom megvétele* (1706), *Ocskai Lászlóról való ének* (1710), *Rákóczi búcsúja*; *Bezerédi* (*Bezerédj*, *Bezerédy*) *nótája* (1707), *Nagy Bercsényi Miklós* (1708), *Balogh Ádám nótája* (1709), *A kölesdi harcrul* (1708), *Német sas ver fészket* (1709), *Újváriak dicsérete* (1710), *Dunántúli bujdosó kurucok éneke* (1710–1711). Riedl Frigyes (1918) *A kölesdi harcrul* című

verset külön is összevetette a fiatal Thaly archaizáló szenvedélyével. Riedl (1918) így magyarázza Thaly indítékát: „A kétséges tíz ballada keletkezését megérteti velünk az a körülmény, hogy Thaly már mint egészen fiatal költő szeretett álarcos, áttulajdonított költeményeket írni, azaz olyanokat, a melyekben régi korabeli költemények nyelvét, modorát, hangját, tárgyát híven utánozta; ezeket a költeményeket azután gyakran még valami régi névszerint megnevezett költőnek tulajdonította és XVII. vagy XVIII. századbeli évszámmal látta el. Ezeket az archaisztikus (régieskedő) költeményeket tulajdon neve alatt adta ki, a mint hogy ő is szerzette őket. Ez az archaizáló költői szenvedély azonban nem volt minden csábítás nélkül olyanvalakire nézve, a ki mint Thaly kötetszámra gyűjti a régi költői maradványokat.”

Szerb Antal (1935: 272–278.) aprólékosan feldolgozta a hamisításra vonatkozó és az azt cáfolni akaró „pör” részleteit. Érdekes kitérő László Zsigmond (1917, 1918) nyelvemlédia- és hangerősség-vizsgálata. A doktori értekezés és tanulmány voltaképpen korai igazságügyi szakértői munkának is tekinthető. Wagner József (1918) alapvetően kritizálja a módszert, de figyelemre méltó, hogy a korabeli fonetikai módszerekkel hogyan kívántak bizonyítani: „László 150 író vizsgált meg az átlaghangmagasság szempontjából és saját átlagos hangjából kiindulva, fölfelé és lefelé 6–6 fokot, összesen tehát 13-at állít fel; e tapasztalati hangsor alapján valószínűnek tartja a beszédhangok skálájának létezését korlátolt számú szilárd hanggal. A skálában Thalyt a legmagasabb, a +6 fokra állítja. Tehát a kurucballadák akkor Thaly alkotásai, ha szintén a +6 fokon állanak

(...) Ismerve tehát Thaly átlaghangmagasságát és hangtípusát, a Riedltől Thalyénak ítélt 10 költemény közül 9-re az azonos hangsajátságok alapján kimondja, hogy azok Thaly művei s csupán Balog Ádám nótáját tartja kurucz eredetűnek. Tehát eredményei 90%-nyira egyeznek Riedl és Tolnai eredményeivel.”

László tehát egyet kizárt, Szerb Antal azonban további kurucz verseket is gyanúba hozott. A *Rákóczi Ferenc búcsúdala*: „kitűnően sikerült modern költemény, melyet egy pillanatilag sem lehet XVIII. századnak tartani. (...) A »Ne higgy magyar a németnek« kezdetű epigrammai rövidségű és csattanójú kis nyolcsoros versecskét Thaly szájhagyomány után közölte és azt a sejtését fejezte ki evvel kapcsolatban, 'mintha e dal szerzője maga Rákóczi lenne'. (...) Viszont épp itt a rövid és erőteljes forma az, ami ennek a feltevésnek ellenmond.” A *Vak Bottyánról való éneket* erős németellenes tendenciája miatt tartja kétes költeménynek (Szerb 1935: 297.). Tompa József (1969) a *Vak-Bottyánról való énekről* néhány valószínűtlen mozzanata kapcsán állítja, hogy Thaly szerzeménye. Mint írja, már a forrásmegjelölés is gyanús volt: „a kiadó egy vallásos énekeskönyv »belső táblájába írva« kapta lemásolásra egy közben elhunyt (!) történésztől” (Tompa 1976: 387.). Tompa József (1972) a művészi archaizálásról szóló munkájában többször is foglalkozik az álkurucz versekkel, továbbiakat hoz gyanúba, leplez le.

A következőkben egyetlen szövegen, az erősen bizonyítottan Thaly Kálmán szerzette *Esztergom megvétele* című versen mutatom be a Thaly szerzőségére utaló nyomokat.

Sebes víz a Garam, *siet* a Dunába, / Kurucok tábora éppen ott megszálja.

(Folyóvizek kezdő motívuma saját versében is feltűnik: Hol sárga partok közt a Rába suhogva omlik / és karába dől a Marcalnak, Kurucvilág.)

Rákóczi tábort üt a Garam-torokban, / Perzsia-szönyegen pihen szép sátorában. / Perzsia-szönyegen, fényes tigrisbőrön... / Sátor előtt állnak palotások bővön.

(Az erőltetett rímek a műköltészet jellemzői: tigrisbőrön – bővön.)

Verik a rézdobot, fújják a trombitát, / A sok nyalka kurucz úli a paripát.

(Thaly saját versében: Dobot veret, fuatja az trombitát, Bezerédi-ballada; valamint árulkodó, anakronisztikus jel a rézdob – ugyanis nem volt ilyen tárgy a kurucz korban.)

Rákóczi tábora torpan a síkságon: / Rákóczi sátora dombon áll magában. / Friss, *kerek dombon* áll tenapi nap olta: / Nemcsak az a sátor, a domb is csak azolta!

(Thaly verseiben kedvelt jelző a *kerek*, s gyakori a *kerek domb* vagy *kerek halom* szerkezet is. Például: Kerek halmon áll Tuhutum sátra, Székely kürt; Egy kerek domb tetőjén kémlel, Őrhalom volt ez a kerek domb, Kárpáti kürt.)

Jó kurucz vitézek csak tegnap *dombolták*. / A földjét kezekben süvegben hordották.

(A *dombol* költői kifejezés, a régi és népnyelvben nincs följegyezve, csak a tombol 'ugrándozik, hangoskodik' ige alakváltozataként. Itt 'dombot emel' építésben szerepel, költői szóalkotásnak tekinthetjük.)

Urunknak sátora magas helyen legyen. / Szép tábora fölött végig tekinthessen! / Aranyos zászlója lobogjon

magasra! / *Messzéről mindenki mindjárt megláthassa!*

(Az erőltetett alliteráció – négy szó is m-mel kezdődik – ugyancsak a műköltészet jellemzője.)

Süveggel hordották, a dombot úgy rakták, / Rákóczi patyolat-sátorát rávonták. / Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben, / *Rettenetes kardja* villog a kezében.

(A *rettenetes kard* gyakori toposz, például Thaly kedvenc költőjénél, Arany Jánosnál: „Rettenetes bosszúálló kardja volt kezébe”, *Zách Klára*. A rettenetes kard másoknál: „s rettenetes kardját fogatig mártotta szügyébe”, *Vörösmarty: Zalán futása*, „Híremet nemcsak keresem pennámmal, Hanem rettenetes bajvivő szablyámmal”, *Zrínyi Miklós*.)

Kardjával fölmutat Esztergom várára, / Vár tornyán lobogó császár zászlajára. / Mire a fényes nap háromszor felsütne, / Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve! / Szóljatok álgyuim, szörnyen ropogjatok, / Dunának két partja rengjen alattatok! / Hejh! s *megbődülének* Rákóczi álgyui, / Hejh! S megrendülének Esztergom tornyai.

(Thaly elárulja magát azzal, hogy kedvenc szavait használja. A *megbődül* Thalyra jellemző egyéni szó: ráadásul teljes szerkezetben: *megbődül az álgyu* (álgyu). Saját verseiben: *Megbődül* néha a bógó, *Kárpáti kürt*, *Bődülnek* ágyúink, *Rábődült* az ágyú, *Kurucvilág*.)

Amott az vár alatt török már a falat: / Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad! / Odafent az tokos csak elhívé magát. / Nem adja a várat, *berdót* igen *kajált*.

(A tudatos archaizálás is Thaly jellemzője: tokos: labanc; *berdót* kiált:

őrszem azt kiáltja: Halt, wer da! = állj, ki vagy!; *kajált* – kiált.)

Éjten-éjjel, mikor a lövés elhallgat: / Fényes tigrisbőrén Rákóczi nem nyughat. / Készíti híveit, híres vitézeit: / Fodor és Révay hajdú-ezereit. / Az palotás-ezret, az Esze Tamásét, / Csajági Jánosét, Lócziét, sok másét.

(A pontos nevek, felsorolások tudatos, sőt történészstudással bíró szerzőre utalnak.)

Éjten-éjjel egyszer az álgyu hármat szól: / Hát az a sok kuruc az várra csakúgy nyomúl. / Tüzes garanáttul világos az éjjel, / Hajh! sok anya fia *borúl ott bé vérrel!*

(Thaly saját versében is megjelenő motívum: Sok ezren borultak ott önön vérekben, *Ocskai-ballada*.)

Hasad a szép hajnal, *piros az hegyoldal*... / Esztergom várába Rákóczi felnyargal.

(Thaly saját versében. *Veres a zsidói hegyoldal*, *Kurucvilág*.)

Esztergom utcáin szikrát hány patkója, / Esztergom bástyáin lobog az zászlója. / Mikor Esztergomban örömet lóttének, / Ez versek kevésség azután költenek. / Ha kérded: ki írta? – egy igaz *magyar fi*, Igaz örömeiben – elhiggye akarki.

(Feltűnő, ritka, ám Thaly által használt szó: *magyarfi*. Tréfás jelentésben előfordul egy régi, Thaly által kiadott költeményben, valamint saját versében: Igaz *magyarfi* vagyok én, *Kurucvilág*.)

És egy ráadás. Egy másik, Thalynak tulajdonított kuruc vers (*Dunántúl bújdosó kurucok éneke*, „1710–1711”) két sora összecseng Kisfaludy Károly *Szülőföldem szép határa* című versével:

Hej be messzi estünk tőle!... / Ha ad Isten még oly órát / Hogy meglátjuk az Ság ormát, / Szülőföldünk szép határát?

Kisfaludynál: Szülőföldem szép határa / Meglátlak-e valahára? / Hej tőled be távol estem. (Kisfaludy Károly: *Szülőföldem szép határa*). Ráadásul még a kérdő modalitás is ugyanaz (a szám, személy nem): *meglátjuk? Meglátlak-e?*

Az utolsó csavar. Thaly Kálmán nem volt csaló, sem hamisító, amennyiben életművének folyamatába beleilleszkedik a kuruc költészet

gyűjtése, utánzása, s ennek kapcsán belecsempészett néhány „új stílusú” kuruc verset a népköltészeti alkotások közé. Ám Benkő Krisztián (2009) és Csehy Zolán (2013) úgy látják, hogy Thalynak komoly oka volt a bujdosásra, rejtőzködő retorikára. R. Várkonyi Ágnes (1961) Thaly-monográfiájában utal „erkölcsi életének eltévelyedésére”. Csehy úgy véli, hogy a *Bujdosó kuruc dalának* 8. versszakában Thaly saját ars poeticáját, sőt ars vivendijét rejti el: *Büszke vagyok, megalázzam magamat? / Lehajtsam a vasigába nyakamat? (...)* / *Igaz, nemes, nyakas kuruc nem hajol, / Inkább elteng az ég alatt valahol.*

Felhasznált irodalom

- Benkő Krisztián 2009. *Filológia, ideológia, poétika, 1903: Thaly Kálmán Kuruczvilág*, in: *A magyar irodalom története II.* Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat, Budapest. Forrás: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_04_A_magyar_irodalom_tortenetei_2/ch02.html. A letöltés ideje: 2019. július 20.
- Csehy Zoltán, 2013. *„Valami rejtélyes vonzalom”*, Irodalmi Szemle online. 2013. 11. 05. <https://irodalmiszemle.sk/2013/11/csehy-zoltan-valami-rejtelyes-vonzalom/>. A letöltés ideje: 2019. július 20.
- László Zsigmond 1917. *A kurucz balladák*. Doktori értekezés (Budapest).
- László Zsigmond 1918. *A kurucz balladák*. Irodalomtörténet 7. évf. 3. 320–322.
- R. Várkonyi Ágnes 1961. *Thaly Kálmán és történetírása*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riedl Frigyes, 1913. *A kurucz balladák*, Irodalomtörténet (2. évf.) 417–452.
- Riedl Frigyes 1918. *A „kölesdi harcrucl” című ballada*. Irodalomtörténet, 7. évf. 3–4. füzet, 128–134.
- Szentpéteri Márton: *Perújrafelvétel. Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására*, Iskolakultúra, 2001/4. 9–23.
- Szerb Antal 1935. *A kuruckori költészet*, 272–287. In: *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára*. Második kötet. Szerk.: Lukinich Imre. A Magyar Nemzeti Szövetség megbízásából kiadja a Franklin Társulat, Budapest, é. n.

- Thaly Kálmán 1903. *Kuruczvilág*. A Rákóczi-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjtötte Thaly Kálmán, Athenaeum Rt. Budapest.
- Tolnai Vilmos 1913. *Kurucz kori irodalmunk szövegeiről*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1913, 404–412.
- Tompa József, 1969. *Mordályégető szavunk s a Vak-Botyánról való ének hitelessége*, Magyar Nyelvőr, 467–71.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Akadémiai, Budapest.
- Tompa József 1976. *Koholt emlékeink szavai*, 376–387. In: Tompa József, *Anyanyelvi olvasókönyv*, Gondolat, Budapest.
- Wagner József 1918. *László Zsigmond: A kurucz balladák (Budapest, 1917)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 28., 229–234.

A májusi lapszámában – a Zrínyi-évforduló megemlékezése mellett – további tanulmányokat teszünk közzé:

Czigány István: *Aszimmetrikus háború*

Halász Csilla: *„Adósa az egész magyar nemzet”*
(II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala 1906-ban)

Kovács Ilona: *Rákóczi irodalmi profilja*

Tamás Edit: *II. Rákóczi Ferenc és Sárospatak*

Vári Fábrián László: *Emlékhelyek és emlékezés*